

Ірина Матяш,

доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту історії України НАН України

КОЛИ НАУКА ЦІКАВА: ПРО ГЕНЕАЛОГІЮ, ПРОСОПОГРАФІЮ І ХІОСЬКИХ ГРЕКІВ

Валерій Томазов. Греки-хіосці на Півдні України (кінець XVIII ст. – 1917 р.): між традиціями національного самозбереження і практиками соціокультурної адаптації / відп. ред. Г. В. Боряк. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 354 с.: іл.

Ім'я історика Валерія Томазова як найавторитетнішого українського дослідника генеалогії відоме не лише в Києві чи Україні загалом, а й далеко за межами нашої держави.

Наукові інтереси В. Томазова охоплюють проблеми генеалогії, некрополістики, просопографії, етнічної історії України. Розпочавши свої дослідження в цій сфері наприкінці 1990-х рр., із вивчення генеалогії козаць-

ко-старшинських родів, В. Томазов заявив про себе як фаховий науковець студіями, присвяченими таким родам, як Іпсіланті, Маврокордато, Патони, популярними працями щодо «грецьких сторінок української історії» та ін. Він був стипендіатом Фонду державних стипендій Грецької Республіки, стипендіатом-дослідником Міністерства освіти та релігійних культів Грецької Республі-

ки. Тому поява нової монографії В. Томазова поза сумнівом викликала помітний інтерес не лише професійної спільноти науковців.

У центрі уваги автора монографії – колективний портрет грецьких купців – вихідців з острова Хіос: родин Маврогордато, Родоканакі, Раллі, Севастопуло, Скараманга, Каралі й Аверіно. З їхньою діяльністю пов'язаний розвиток чорноморських та азовських портів – Одеси, Миколаєва, Таганрога, Бердянська, Маріуполя, Керчі, соціальної і культурної сфери Півдня України та залучення до міжнародного товарообігу південноукраїнського і бессарабського збіжжя. Як зауважує автор, греки-хіосці «інтегрувалися до елітних прошарків Російської імперії, залишаючись при цьому переважно космополітами та зберігаючи свою національну ідентичність – не стільки грецьку, як хіоську» (с. 2).

Особливістю рецензованої праці є її «європейський» стиль викладу матеріалу: науково обґрунтовані висновки, зроблені з залученням якнайширшого кола історичних джерел та методологічного інструментарію, викладено доступно, тому книжка одразу захоплює навіть не фахового читача.

Дослідження, поза сумнівом, має міжdisciplinary характер як через застосування принципів, методів і підходів різних наук – соціології, антропології, культурології та, звісно, історії, зокрема її спеціальних

галузей (архівознавства, джерелознавства, біографістики, генеалогії, некрополістики, просопографії тощо), а й із позиції окреслення читацької аудиторії. Книжка розрахована на істориків, культурологів, економістів, краєзнавців, а також усіх, хто цікавиться соціальною, економічною та етнічною історією України. Водночас монографія, без сумніву, стане важливим наочним навчальним посібником для студентів, які вивчають ці дисципліни.

Важливою складовою частиною праці є перший розділ, присвячений історіографії та джерелам дослідження. Взірцевим за структурою, науковою коректністю викладу, повагою до праці колег по науковому цеху (Л. Білоусова, Е. Сіфнеу, Н. Терентьева, В. Волониць, В. Шевченко, О. Шляхов та ін.) можна вважати підрозділ, присвячений стану дослідження теми як в Україні, так і за кордоном. Побудувавши виклад від загальних оглядів до внеску конкретних авторів, подавши характеристику інституційної розбудови просопографічних досліджень, В. Томазов усебічно простежив розвиток історіографічного процесу генеалогічних і просопографічних студій. Автор був безпосереднім учасником цього процесу, співпрацюючи зі спеціалізованим відділом «Кабінет українсько-грецьких відносин НАН України» під керівництвом Н. Терентьевої, завдання якого

полягало в дослідженні українсько-грецьких зв'язків і співробітництва протягом багатьох століть, історії грецьких громад в Україні, зокрема місця та ролі греків у розвитку вітчизняної економіки й культури; організовуючи та беручи участь у наукових конференціях (зокрема Міжнародній конференції «Греки в міжнародній торгівлі на Півдні Російської імперії XVIII–XIX ст.», 8–10 жовтня 2010 р.). Він був (разом із одеською дослідницею Л. Білоусовою та грецьким науковцем К. Авгітідісом) одним із учасників українсько-грецького наукового проекту, започаткованого 2003 р. президентом Грецько-української палати в м. Пірей Я. Поліхронопулосом (с. 18–59).

У контексті історіографічного аналізу В. Томазов вдається до теоретичних узагальнень. Цікавими є міркування щодо сутності просопографії як наукової дисципліни, що дедалі більше привертає увагу українських науковців (І. Старовойтенко, С. Ляшко та ін.) та її розуміння різними дослідниками (Е. Ріттерлінг, Т. Франке, Г. Альфреді, Д. Форні, Ж. Лоран), висвітлення розвитку просопографії від її витоків та виокремлення двох основних напрямів розвитку просопографії: перший – дослідження соціальних, професійних, етнонаціональних груп (Life History), другий – родинна історія (Family History). Тим самим можна погодитися із

тим, що немає окремого параграфу, присвяченого методології дослідження (с. 11–18).

Грамотне використання методів просопографії автор вдало поєднує з практичним умінням видобути необхідну інформацію з наявних джерел, оскільки, як відомо, результат пошуку генеалогічної інформації прямо залежить від повноти джерельної бази. Досвідчений дослідник генеалогії, В. Томазов демонструє вичерпну обізнаність із джерелами в широкому географічному ареалі та складі й змісті конкретних архівних фондів. Для досягнення результату автор задіяв усі види джерел генеалогічних досліджень: речові, усні, письмові; літописці й хроніки, сімейні родоводи і приватні генеалогічні записки, гербовники, церковні пом'яники (синодики), актові матеріали тощо (с. 61–80).

Інтерес становить зокрема наукова дискусія щодо класифікації просопографічних джерел, яку коректно веде В. Томазов. Аналізуючи класифікації, запропоновані українськими дослідницями І. Старовойтенко та Н. Миронець, автор вказує на логічність залучення до складу специфічних джерел (маргіналій, кінодокументів), але цілком обґрунтовано зауважує, що групування джерел у них відбувається за різними критеріями, і зазначає, що у класифікації бракує речових джерел. При цьому В. Томазов переконливо обґрунтовує застосування «класичного»

¹ Галаган, М. (2005). *З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.)*: Документально-художнє видання. Київ: Темпора, 46–47.

підходу до структури джерельної бази просопографічного дослідження: 1) вербальні (родинні перекази й легенди; спогади членів родини, друзів, колег та ін.); 2) речові (нагороди, реліквії, одяг, предмети побуту, надгробні пам'ятники тощо); 3) візуальні (перш за все – фотографії, відеозйомка, портрети); 4) писемні: офіційного походження – метричні записи та свідоцтва, паспорти, атестати, дипломи, послужні списки, трудові книжки, медичні довідки, документи на майно тощо; неофіційного (приватного): мемуари, щоденники, листування та ін. (с. 59–61). Акцентуємо на важливому застереженні автора щодо достовірності автокомунікативних джерел особового походження, яким об'єктивно притаманна суб'єктивність, вибірковість пам'яті їх утворювачів, орієнтованість на невизначеного адресата, авторські інтерпретації історичних фактів і подій тощо. В. Томазов слушно наголошує: «Вони можуть містити перекручення та помилки і потребують критичного ставлення, перевірки, підтвердження іншими документами» (с. 61). Водночас не можна не погодитися з думкою мемуариста М. Галагана, що «дух певної історичної доби можна краще пізнати не стільки через студіювання грубих наукових творів, як на підставі ознайомлення із сучасними мемуарами та інтимною кореспонденцією»¹. У спогадах державних діячів

часто переважають фактографічність над емоційністю, тобто прагнення до точності, об'єктивності оцінок, дипломатичність висновків, використання численних документів, посилення на факти.

Відомо, що істотну перепону в генеалогічних дослідженнях становить втрата документів, яка спричиняє лакуни в архівних фондах. Потрібну інформацію іноді можливо відновити на підставі документів дипломатичного чи консульського архіву, який теж варто розглядати як джерело генеалогічних досліджень.

Добре ознайомлений з архівною складовою джерельної бази свого дослідження, що зберігається в архівах різних міст (Одеса, Миколаїв, Херсон, Сімферополь) і країн (Національний архів Республіки Молдова, Російський державний історичний архів, Російський державний архів Військово-Морського Флоту, Архів Бібліотеки о. Хіос), В. Томазов зауважує відсутність цілісних документальних комплексів родинного чи бізнесового походження, втрати та помилки у фондуванні метричних книг тощо. Важливо, що автору вдалося використати джерела, що зберігаються безпосередньо на о. Хіос і створені грецькою мовою (с. 277–291).

Цінно, що застосування теоретичних положень та використання репрезентативної джерельної бази продемонстровано на

практиці, а саме створено просопографічний портрет унікальної етносоціальної групи греків-хіосців, що наприкінці XVIII ст. оселилися на Півдні України та мали низку спільних особливостей: етнічне походження (усі вихідці з одного острова Хіос в Егейському морі), соціальна належність (стародавня еліта своєї історичної батьківщини та вищі кола фінансової аристократії в Російській імперії та світі), віросповідання, родинні зв'язки (шлюби відбувалися переважно у вузькому колі споріднених родів), традиції (меценатство, благодійність), напрями діяльності (міжнародна торгівля, банківські операції), національна самоідентифікація та спільні стратегії адаптації у новому середовищі.

Праця, здійснена в межах проблематики очолюваного В. Томазовим сектору генеалогічних та геральдичних досліджень Ін-

ституту історії України НАН України, поза сумнівом, є новим словом як в історіографії етнонаціональних досліджень, так і в дослідженнях українсько-грецьких відносин. Останнє набуває особливого значення в контексті ювілейного для Грецької Республіки року – 200-річчя від початку Грецького національно-визвольного руху 1821–1829 рр. за відновлення національної держави. На прикладі рецензованої монографії В. Томазову вдалося довести, що наука може бути цікавою, і тим самим забезпечити їй легкий шлях до читача.

References

Halahan, M. (2005). *Z moikh spomyniv (1880-ti – 1920 r.): Dokumentalno-khudozhnie vydannia*. Kyiv: Tempora.